

UDK 821(560).09-31 E. Šafak

Primljeno: 10. 01. 2019.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Edina Nurikić, Melinda Botalić

UTJECAJ SREDINE NA MUŠKE RODNE ULOGE U ROMANU ČAST (ISKENDER) ELIF ŠAFAK

Autorica Elif Šafak u svojim romanima, osim ženskih rodni uloga, i muške uloge u društvu i porodici posmatra iz perspektive rodne problematike i nastoji ukazati na izazove muškaraca koji su odgajani u patrijarhalnom duhu, pa im je samim tim nametnut stereotipizirani model razmišljanja i ponašanja. Pitanjem rodni uloga patrijarhalnog muškarca Elif Šafak se posebno pozabavila u romanu *Čast (Iskender)*. Roman obiluje muškim likovima čiji rodno tipizirani postupci i identične reakcije na određene situacije, ukazuju na zajedničku podlogu njihovog odgoja. U ovom radu ćemo u svjetlu teorija roda i feminizma na primjeru muških likova predmetnog romana nastojati dekonstruirati patrijarhalni muški subjekt i razotkriti u kolikoj mjeri je važna uloga žene u (re)produkciji muških rodni stereotipa.

Ključne riječi: rodni stereotipi; rodne uloge; patrijarhalne norme; roman *Čast/Iskender*; Elif Šafak

Prije nego analitički pristupimo glavnom muškom liku i rodni ulogama u romanu *Iskender*, uputno je da se osvrnemo na pojam spola i roda. S tim u vezi, Mijić pravi sljedeću razliku: „U teorijskim izučavanjima pol (sex) se najčešće definiše kao biološka kategorija, biološki status koji nam je rođenjem manje-više dat i kojim su ljudska bića označena kao „muško“ i „žensko“, dok je rod prepoznat kao socijalni konstrukt „muškosti“ i „ženskosti“, konstrukt konkretnog društva u konkretnom vremenu“ (Mijić 2010: 66). Analiza u ovom radu usredsređena je na kategoriju roda

kao jedne od glavnih identitetskih odrednica svakog pojedinca. U svojoj studiji *Rod, identitet i razvoj* Stjepanović-Zaharijevski primjećuje da je „jedna od ključnih karakteristika identiteta rod (gender), koji podrazumeva društvene razlike između žena i muškaraca uključujući i polne razlike. Stoga se rod i pol propituju kao identitetske odrednice i kao oblici ličnog izražavanja ali i kao društveni konstrukti uloge i norme“ (Stjepanović-Zaharijevski 2010: 85).

Na početku romana *Iskender* Elif Šafak govori o rađanju muškog djeteta kao preferencije majke u patrijarhalnoj sredini. Majčinska uloga žene, kao jedna od najvažnijih uloga koje joj društvo nameće, postaje još važnija ukoliko je žena ispunila svoju svetu dužnost tj. ako je rodila muško dijete. Analitičkim pristupom ovoj glorifikaciji muškog djeteta karakterističnoj za patrijarhat rodne odnose moguće je razumjeti mnogo podrobnije. Patrijarhat muškarcu dodjeljuje ulogu apsoluta i postavlja ga u superioran položaj u odnosu na ženu. U isti mah zapažamo da muškarcu ovaj povlašteni položaj dodjeljuje upravo žena, njegova majka. S druge strane, ova superiornost muškarcu nameće određene kodekse ponašanja i odgovornosti unutar društva i porodice. Predočavajući izvjesne fragmente iz djetinjstva Iskendera, spisateljica zrcali kauzalni odnos majke i sina odnosno sinovljeve superiornosti i time uslovljenih odgovornosti.

Roman *Iskender* nudi širok spektar likova u čiju je konstrukciju autorica Elif Šafak utkala rodne stereotipe kao neodvojivi dio patrijarhalnog društvenog kodeksa. Rodni stereotipi su generalizirana uvjerenja o karakteristikama za koje se smatra da su tipične za muškarce i žene. Ne podrazumijevaju samo uvjerenja o tome kakvi su muškarci i žene, već i kakvi bi trebali biti (Deaux i LaFrance 1998; prema Jugović 2004). Iskenderu još kao malom djetetu koje nema razvijenu samosvijest šalju se poruke o njegovom spolu, o tome da treba biti ponosan zato što je muškarac i da ga drugi poštuju, da su ponosni na njega upravo zbog njegovog spola. Ova nadmoć koja mu se poklanja od samog rođenja, pak, uslovljava njegovo ponašanje. Kako bi ostao “muškarac”, zadržao svoj status nadmoćnog, on biva primoran da se ponaša sukladno sa zahtjevima majke koja, zapravo, postaje glasnik društvenih zahtjeva, tzv. čuvarica tradicije.

Upravo ovakav vid rodnog markiranja u podsvijest djeteta duboko utiskuje stereotipiziranu sliku “čvrstog” i “moćnog” patrijarhalnog subjekta. To nas od spola dovodi do problematike roda i rodnih uloga. Jedna od najupečatljivijih situacija u romanu koja upućuje u samu srž problema patrijarhata i rodnih uloga dodijeljenih muškarcima jeste prigoda obrezivanja Iskendera. Iskender je jako uplašen, no njegova majka Pembe umjesto da dijeli sinovu zabrinutost, jako je sretna što će njen sin dobiti

prvu potvrdu svoje muškosti¹. Svi oko njega, s majkom na čelu, sugeriraju mu da ne smije pokazati strah i da mora biti ponosan. Tako će Iskender sa nepunih sedam godina doznati da kao muškarac ne smije plakati. Ne pokazati emocije, ne plakati smatra se jednom od odlika muškog roda kao društveno kreirane kategorije.

„Malog je Iskendera mučilo što mu svi govore da ne smije zaplakati kada su svi dobro znali da će ga boljeti, a njegova majka je mogla liti suze koliko god je htjela.“ (Şafak 2011: 22)

Iskender, kao i svako dijete, ne posjeduje urođene kalupe ponašanja i razmišljanja, oslobođen je od društveno determiniranih šablona. Stoga mu nije jasno ponašanje njegove majke koja mu zabranjuje da neposredno i prirodno iskazuje ono što osjeća. Djetinjom naivnošću on se pita zašto je njemu koji mora trpjeti bol zabranjeno da plače i iskaže svoj strah, a majci koja čak i ne podnosi bol, to nije zabranjeno. U romanu se upravo na ovom mjestu počinju razvijati rodno tipizirana ponašanja i ona se još u ranom djetinjstvu počinju utkivati u Iskenderovu ličnost. Ipak, uprkos majčnim upozorenjima, Iskender neće uspjeti savladati strah pred pomišlju na to da će mu odsjeći dio tijela. U tom strahu pobjeći će iz prostorije gdje je trebao biti obrezan i dugo će se vremena skrivati na krošnji jednog drveta. Majčina reakcija na Iskenderov bijeg jedan je od ključnih momenata koji se duboko urezao u Iskenderovo pamćenje i transformirao ga u osobu kakva je morao postati usred majčine i društvene represije. Ugledavši ga na drvetu Pembe je povikala:

“Silazi dolje! Osramotio si svog oca. Svi osim tebe su obrezani. Jedini ti se pokaza kao kukavica. (...) Ti izgleda ne želiš biti muškarac.” (Şafak 2011: 25)

Kada je uvidjela da ove riječi neće pomoći, kako bi sina odobrovoljila da siđe s drveta, obećala mu je da ga neće obrezati. Međutim, nakon što je sišao sa drveta Pembe će ga ošamariti i ljutito povikati: “*Slušaj me! Da više nikad nisi postidio svoga oca!*” (Şafak 2011: 26), a potom će ga predati na obrezivanje.

¹ Na ovom mjestu uputno je napraviti digresiju o značaju čina obrezivanja u turskom patrijarhalnom kontekstu. Naime, čin obrezivanja predstavlja važan trenutak u životu muškog djeteta kada dijete dobiva prvu potvrdu svoje muškosti. Ovaj čin se obilježava na poseban način, bivaju upriličena slavlja, uža i šira porodica dolazi da proslavi taj svečani trenutak, a muškom djetetu se oblači odora i na glavu mu se stavlja kruna tako da izgleda kao kraljević. Dok se u nekim islamskim društvima obrezivanje vrši dok je dijete još vrlo malo s ciljem da cijeli proces prođe što bezbolnije, u tradicionalnim turskim porodicama se čeka da dijete bude dovoljno zrelo da bi bio svjestan trenutka dostizanja prve muške zrelosti i da bi sjećanje na taj trenutak nosio cijelog života.

Ovim riječima, spisateljica oslikava odnos majke i sina pred kojim se prepriječio patrijarhat i njegovi zahtjevi. Pembe zanemaruje majčinske osjećaje kao što su milost i blagost kako bi ispunila svoju dužnost kao majka i naučila sina da kao patrijarhalni muškarac mora prigušiti svoj strah i ne pokazivati osjećanja jer se pokazivanje osjećanja percipira kao slabost. Muškarac nema pravo da bude slab, on mora biti neustrašiv, hladnokrvan, po potrebi bezosjećajan. To se potvrđuje i potonjim pohvalama upućenim Iskenderu zato što prilikom obrezivanja nije pustio niti jednu suzu i zato što se ponašao kao „pravi muškarac“. Iskender će kasnije priznati da razlog njegove hladnokrvnosti nije bila hrabrost, nego povrijeđenost zbog majčine izdaje. Trauma koju doživljava u djetinjstvu uviđajući da ljubav nije dovoljan štiti kojim se štite voljeni ljudi, te da postoji nešto iznad ljubavi što ljudima nalaže da, ako treba, povrijede svoje voljene, Iskendera će pretvoriti u osobu koja će kada tome dođe vrijeme učiniti isto; povrijediti voljene kako bi ispunio zahtjeve patrijarhalnog društva iz kojeg je potekao.

Potaknuta društvenim normama koje određuju rodne uloge pojedinaca, majka, kao što smo vidjeli, postavlja okove oko sina i diktira osobine koje kao muškarac „mora“ posjedovati i koje će mu kao odraslom čovjeku osigurati da uspješno „odigra“ svoju rodnu ulogu. Želja majke da od muškog djeteta konstruira društveno poželjni subjekt nazire se i pri izboru imena za sina. Između Selima² i Iskendera ona će za sina odabrati ime Iskender kada sazna da je to ime „slavnog zapovjednika i vladara koji je predvodio vojske, borio se kao lav, u svakom ratu nosio pobjedu, ulijevao strah u kosti svojih neprijatelja, osvajao sva mjesta kojim bi kročio, koji je spojio Istok i Zapad, a uvijek tražio još više“ (Şafak 2011: 109).

Pembino insistiranje da od svog sina skroji snažnog, hrabrog i hladnokrvnog muškarca, u romanu je prikazano i na drugim primjerima iz Iskenderovog djetinjstva. Primjerice, kada Pembe Iskendera vodi u hamam. Iskender je preplašen zbog unutrašnjosti hamama, kao i polugolih žena koje su se našle tu. U strahu ponovo pokušava pobjeći. Kada ga uhvati da bježi Pembe reaguje oštro i više:

“Hej ti kukavico! Zar ja tebi uzalud govorim da si sultan? Ako hoćeš, umjesto toga ću govoriti da si kicoš!” (Şafak 2011: 112)

Pembe je uporna u namjeri da iz Iskendera odstrani osjećaj straha. Ovim riječima mu sugerise da ako želi ostati sultan, tj. ako želi da ima njenu naklonost i da bude omiljen, ne smije pokazivati strah i bježati. Na još jednom primjeru razvidno je na

² To je ime vladara i pjesnika blage naravi, milostivog i savjesnog.

koji način Pembe kod Iskendera usađuje patrijarhalni sistem vrijednosti. Iskender će u četvrti u kojoj je živio okupiti mušku djecu i osnovati četvrt. Naučen od svoje majke da ne smije biti slab i strašljiv, a kako bi iskazao svoju moć i neustrašivost, sa četom će početi napadati drugu djecu. U želji za dokazivanjem, dijete iz susjedstva će baciti u kanal pun vode i gledati kako se koprcu u vodi. Sutradan će majka tog djeteta doći Iskenderovoj i požaliti se da joj se sin mogao utopiti, te da je zbog toga zadržan u bolnici i pitati je da li zna ko je to učinio. Iako je Pembe znala da je to učinio njen sin, nije ga željela odati. No, ono što je posebno zanimljivo jeste da čak i nakon što je otišla susjeda, Pembe ga nije niti prekorila. Iskender je ostao zatečen pred blagošću svoje majke, koja bi ga u slučaju da se iskazao kao kukavica oštro kritikovala. Pembe će ga posmatrati s ponosom u očima zato što je pokazao osobine “pravog” muškarca – grubog, snažnog, obijesnog – iako je svojim nasilnim ponašanjem doveo u pitanje život drugog djeteta.

„Očekivao sam da će me izgrditi, da će mi barem zavrnuti uši. Znala je da sam to bio ja, siguran sam. No, ona se samo zaustavila i pogledala me. U njenim očima sijevnula je iskra ponosa, ili se meni učinilo.

- Šta želi za večeru, moj sultan? Da ti skuham čorbu od leće?

O djetetu koje sam maltretirao nismo progovorili ni riječ. Ni tada, ni kasnije. (Šafak 2011: 236)

Na formiranje Iskendera kao patrijarhalnog subjekta veliki utjecaj ima i njegov povlašteni položaj u porodici. Kao što smo ranije istaknuli, u patrijarhalnoj sredini imati muško dijete za porodicu je posebna čast. Značaj koji se pridaje muškom djetetu najbolje oslikava ponovo majka kao njegova odgajateljica i najbliža mu osoba. Tako Pembe Iskendera naziva raznim imenima koja imaju svrhu da potcrtaju Iskenderov visoki rang kao muškarca: *moj sultan*, *moj paša*, *moj lav*, *moj dom* itd. Iskender odrasta svakodnevno slušajući ove epitete kojima je čašćen samo zato što je rođen kao muško. Ovakvo tretiranje na Iskendera neizbježno utječe i počinje se smatrati važnijim i superiornijim u odnosu na druge. Tome svjedoče i riječi njegove sestre Esme:

„Za sve je kriva majka. Mala min, berha min. I ti si na kraju umislio da si doista sultan.“ (Šafak 2011: 184)

U riječima Esme moguće je prepoznati autoreferencijalne obrise koji upućuju na stavove spisateljice iznesene u intervjuu povodom izlaska romana *Iskender*:

“U ovoj zemlji je teško biti žena, ali teško je biti i muškarac. Zato što je muškost poput nekog kalupa. Podsmjehujemo se onima koji se ne prilagođavaju tom kalupu. Gušimo i najmanju različitost. Najprije majke muškoj djeci sugerišu da se ponašaju kao “muškarci”. Trpamo ih u kalupe. Odnosimo se drukčije prema muškoj, a drukčije prema ženskoj djeci. Još od prvog dana. Muškoj djeci ne da ne naređujemo da postave stol, nego im nećemo reći čak ni da ponesu vodu iz kuhinje. Prvenstveni razlog zbog kojeg odrastaju umišljajući da su kraljevi smo mi, mi žene, mi majke.”³ (Şafak, dostupno maj 2013)

Osjećaj superiornosti kod Iskendera je izražen posebno u odnosu prema ženama. I u Iskenderovoj iskrivljenoj percepciji žene ključnu ulogu je odigrala majka. Vidimo da Pembe sasvim drukčije tretira kćer Esmu. Dok je Iskenderu dopušteno da stvari radi po svojoj volji, da vani ostaje koliko želi, da se druži s kim želi i da pri tome ne polaže račune nikome, Esma je uskraćena za takvu vrstu slobode te je pod stalnim nadzorom članova porodice. Također, Esma će se žaliti da nema vlastitu sobu, dok je Iskenderu to obezbijeđeno. Ove naglašene razlike između odnosa prema sinu/muškarcu i odnosa prema kćeri/ženi kod Iskendera razvijaju omalovažavajući pogled na žene.

„Bože, kako sam bio sretan. Bio sam ponosan na sebe što sam muško, što nisam slabašna djevojčica poput Esme.”“ (Şafak 2011: 184)

Takav stav o ženama odražava se i na njegovo ponašanje. U nastupu prema njima Iskender je grub i odrješit. Prema Kate, koju zapravo voli, ponaša se grubo i ne iskazuje svoja istinska osjećanja. U odnosu sa Esmom ponaša se suviše zaštitnički. U toj funkciji zaštitnika i nadzornika Iskender će ograničavati Esminu slobodu. Frapantan primjer za ovo represivno ponašanje prema Esmi prikazan je prilikom njegovog razgovora sa prijateljem Hatipom gdje se našla i Esma. Esma će se usprotiviti Hatipu koji je govorio protiv feminizma, no, Iskender će je pokušati ušutkati smatrajući da ona kao žena ne treba da se miješa u razgovor između dva muškarca. Tom prilikom će je prekoriti zato što se nasmijala glasno i privukla pažnju drugih muškaraca. U ovoj situaciji, zapravo Iskender izvršava svoju dužnost kao predstavnik muškog roda koji je prema patrijarhalnim obrascima podučavan da je muškarac nadmoćan, da je žena slabija u odnosu na njega, i da joj je, prema tome, potrebna zaštita muškarca.

³ <http://www.aksam.com.tr/guncel/her-erkegin-icinde-mutlaka-bir-kadin-vardir/haber-58199> Dostupno _____

Zaštitnička uloga muškarca, kao i sve ostale rodne uloge determinirane patrijarhalnim normama, izvorište nalaze u porodici. Iskender kao stariji brat zadužen je da štiti svoju sestru u svakoj prilici. Najznačajnija zaštitnička uloga će mu se, pak, povjeriti onda kada otac Adem napusti porodicu. U patrijarhalnoj porodici „glava kuće“ je uvijek otac. Odsustvo oca znači da će ga zamijeniti najstariji sin, dakle, uvijek muškarac. Tako će se misija upravljanja porodicom po automatizmu povjeriti Iskenderu. Kao Subjekt zajednice on je zadužen da nadzire ponašanje ostalih članova porodice i da se ophodi što je “muškije” moguće.

„Dakle, ti si glava kuće. Težak zadatak. Moraš biti jak. Dobro je što se baviš boksom. Ali isto tako i psihički moraš biti jak.“ (Šafak 2011: 293)

Iskenderova obaveza da bude „muškarac“ u patrijarhalnom smislu time je veća što je glava kuće. Htio ili ne, nametnut mu je cijeli kodeks ponašanja i odnosa sa vanjskim svijetom kojem mora biti apsolutno vjerman kako ne bi izdao porodicu i vlastitu muškost. Koliko god je kritika patrijarhata s aspekta ženskih rodni uloga opravdana, jasno se predočava da je i muškarac u patrijarhatu sputan rodno tipiziranim okvirima ponašanja. Na teret mu se stavlja odgovornost za cijelu porodicu, koju može zaštititi samo ako se pridržava patrijarhalnih zakona koji mu nalažu da posjeduje “muške osobine”. U slučaju odstupanja smatra se izdajnikom svoga roda, u najboljem slučaju nedostatnim muškarcem. To je dovoljno da u svojoj okolini bude izvrgnut ruglu, ismijavan i izopćen iz zajednice.

Iskenderova uloga zaštitnika porodice poprimat će dimenzije svete dužnosti kada otkrije da se njegova majka viđa sa drugim čovjekom. Tarik, Iskenderov ujak, prvi će otkriti Pembinu tajnu vezu i o tome će obavijestiti Iskendera. Od njega će zahtijevati da nešto poduzme po ovom pitanju i držati mu pridike o časti muškarca. U tom trenutku sav teret za ovo “nečasno” djelo majke stavlja se na Iskenderova leđa. Iskender se pod ovim teretom osjeća pritješnjeno. Neodlučan je i u nedoumici šta učiniti. Kako bi odagnao svoja pitanja i dileme razgovara sa prijateljem Hatipom koji će mu reći:

„Da sam na tvom mjestu ne bih dopustio da majka, sestra ili supruga gaze moju čast“ (Šafak 2011: 330)

I Tarik i Hatip, pozivajući se na patrijarhalne zakone, Iskenderu sugerišu da očisti ljugu koja mu je nanesena. U ovom patrijarhalnom poimanju časti uočavamo

određene kontradiktornosti. Identitet časnog muškarca konstruira se u odnosu na žene za čiju se čast brine. Dakle, pitanje časti muškarca nije individualno pitanje pojedinca/muškarca, on se ne tereti za ono što čini u svom ličnom životu, nego za ono što će učiniti ili neće na društvenom planu kao predvodnik, vođa, subjekt, apsolut zajednice/porodice kojoj pripada. Prema ovim datostima Iskender je sada primoran da preuzme ulogu subjekta koji će presuditi objektu za kojeg je “nadležan”, odnosno svojoj majci. Pred strogim naredbama patrijarhata Iskender je pokoleban na što ukazuje i njegovo savjetovanje sa Hatipom, kao i odlazak ocu kako bi ga obavijestio o svemu i kako bi zatražio od njega da preuzme ulogu glave porodice koja mu je pripadala prije nego je napustio porodicu. U ovom Iskenderovom lutanju i potrazi za odgovorima zamjetna je njegova nesigurnost, kao i njegovo protivljenje da bude egzekutor strogih zakona patrijarhata. Iskenderu kao djetetu nije bilo jasno zašto ljudi povređuju one koje vole, a sada je on bio pred izazovom da povrijedi voljenu osobu, baš kao i majka kada ga je ošamarila zbog njegove plašljivosti, a u ime viših zakona društva. Iskenderov pokušaj da izbjegne dužnost koja mu je stavljena na teret rezultirat će neuspjehom. Otac će odbiti da se vrati porodici i spriječi suprugu u “nečasnim” djelima. Pod pritiskom i teretom rodne uloge koja mu je dodijeljena kao najstarijem muškarcu u porodici, Iskender će na kraju pokleknuti. Kako ne bi iznevjerio svoju muškost i kako bi saprao mrlju nanesenu na čast misleći da je majka ranit će njenu blizankinju, svoju tetku, koja će kasnije podleći. Iskender će postati ubica, a njegov život promijenjen za sva vremena.

Ovakvim prikazom lika roman nudi percepciju patrijarhata kako iz ženske, tako i iz muške perspektive. Prateći faze odgoja Iskendera, njegovu bespomoćnost pod teretom tradicije, spisateljica rekonstruira stereotipe o patrijarhalnom društvu. Kritika patrijarhata se u najvećoj mjeri zasnivala na prikazu žene kao žrtve. Međutim, lik Iskendera predočava i drugu stranu gdje je, zapravo, i muškarac žrtva. To je najjasnije vidljivo u slučaju Iskendera koji pod pritiskom okoline postaje ubica i sa petnaest godina završava u zatvoru. Odgovarajući na pitanje o romanu *Iskender*, Elif Šafak kaže: “Patrijarhalnu strukturu ne možemo razumjeti unutar crno-bijelih kalupa žrtve i zločinca. Po mom mišljenju situacija je mnogo složenija. Ovaj sistem ne ugnjetava samo žene, nego i muškarce, te ih čini nesretnim. U Turskoj nije lahko biti žena, priznajem. Ali ni pritisak da se “bude muškarac” nije zanemariv. Ko od nas uistinu uspijeva da bude slobodan, da bude svoj?”⁴

Osobine koje majka podstiče kod malog Iskendera kao budućeg patrijarhalnog muškarca su zapravo osobine koje zahtijeva od *muškog roda* dominantni falocentrični

⁴ http://kralmagazin.aktifhaber.com/news_detail.php?id=221503

diskurs tradicionalnih sredina. Od muškarca se traži da bude snažna, sigurna, neustrašiva, gruba, nervozna, neljubazna, oštra osoba bez osjećaja milosti, osoba koja skriva prave osjećaje, koja se boji da iskaže ljubav i blagost. Ove osobine se, pak, pojavljuju nasuprot *ženskim osobinama* koje diktira kultura utemeljana na muškim mitovima o ženi. Dakle, muški i ženski rod sa svim rodnim ulogama koje im pripadaju postavljaju se jedno naspram drugoga i identificiraju na temelju ove oprečnosti. U tom kontekstu, Dubravka Oraić Tolić tvrdi da ni moderna kultura nije prevladala jake rodne binarizme. “Podjela je u modernoj kulturi tako kruta da i sve opće kategorije, od mentalnih do antropoloških i ontoloških, poprimaju rodna obilježja. Sve što pripada ili može pripadati polju racionalnosti veže se uz muški rod, a sve što je na suprotnome polju iracionalnosti ima eksplicitne ili implicitne ženske konotacije. Naravno, valja odmah naglasiti da tu nije riječ o ontološkim entitetima koji bi bili muški ili ženski, nego o kulturnim konstruktima – zamišljajima nastalim dugim radom kulture” (Oraić-Tolić 2005: 87). Neki od ovih oprečnih rodnih binarizama su racionalnost-iracionalnost, intelektualnost-emocionalnost, um-bezumlje, kultura-priroda, opće-pojedinačno, subjekt-objekt, svijet-dom, vatra-voda itd. pri čemu se prvi pojam veže za muški, a drugi za ženski rod.

Osobine Iskendera nalaze uporište i u ovoj strogoj rodnoj podjeli pri čemu mu se stavlja na teret da bude vođa, “glava porodice”, što odgovara pojmu subjekta, da se brine za društvenu recepciju sebe i porodice i da svojim djelima iznova gradi i obnavlja kulturne šablone s čime možemo povezati pojmove kulture, općega i svijeta, da se ne predaje emocijama koje se vrednuju kao slabost, te da postupa vodeći se umom što može korelirati sa pojmovima racionalnost, intelektualnost, um itd.

Premda se na prvi pogled doima kao fizički i mentalno snažna osoba portret Iskendera u romanu zrcali pravu istinu o njemu kao nestabilnoj, nesigurnoj i nadasve sputanoj osobi. Mogli smo se uvjeriti da sve što Iskender čini i način na koji nastupa su, ustvari, tek izvršene naredbe. Uloga subjekta i vođe mu je nametnuta, a osloboditi se patrijarhalno determiniranih stavova postaje nemoguće. Odrastanjem rodni stereotipi postaju ukorijenjeni obrasci mišljenja, otporni na promjene (Eccles, Jacobs i Harold 1990). U nastojanju da zadovolji očekivanja majke i okoline, on potiskuje svoje emocije i tako zatopljen u lažnog sebe postaje nesiguran i neodlučan pred životnim izazovima. Njegova nesigurnost manifestuje se kroz mucanje u stresnim situacijama. Kada je primijetio da muca ovaj nedostatak je pokušao sakriti od svih u strahu da će ga ismijavati te da će izgubiti autoritet i ugled u školi. S druge strane, u strahu je da će izgubiti ljubav svoje majke, uprkos snažnim emocijama zadržava suze:

„Koliko me majka prije voljela – prvo dijete, prvi sin, svjetlost njenih očiju. Sad se sve promijenilo, pokvarilo. Oči su mi posuzile. Ošamario sam se da ne bih zaplakao. Nije uspjelo. Opet sam se ošamario, ovog puta jače.“ (Şafak, 2011: 50)

Iskender nerijetko biva pokoleban kada je u pitanju i njegov dominantni, “muški” stav u životu. Odgajan da vlada, da bude racionalan, u slučaju potrebe nasilan, često ne zna kako iznijeti određene emocije koje se na skali patrijarhalnih vrijednosti pripisuju sferi ženskoga. Jedna od njih je i osjećaj samilosti. Iskender priznaje:

“U jednom trenutku ne znam šta da kažem. Osjećaj samilosti me uvijek savlada nespremnog. Nisam navikao. Nikako ne znam kako da se ponašam.” (Şafak, 2011: 298)

Iz sličnih navoda u romanu nazire se da je Iskenderova najveća, najmučnija borba, borba sa samim sobom, sa osobom koja jeste i s onom koja mora postati. Tragična sudbina koja će zadesiti Iskendera i porodicu kao kulminacija ove borbe i Iskenderu, a i samom čitatelju, sugerira da je pokušaj kreiranja jednotipskog, patrijarhalnog muškarca okićenog svim “muškim osobinama” i rodnim ulogama štetan i po pojedinca i po društvo i da je, zapravo, osuđen na propast. U Iskenderovoj zasljepljenosti vlastitom rodnošću, društvenom ulogom kao muškarca, u pomoć će mu pristići Zišan, drug iz zatvorske ćelije. Zišan će Iskenderu svojim mističnim učenjima pomoći da se oslobodi bijesa, da daleko od očekivanja drugih i društvenih sputavanja pronade samog sebe i postigne unutarnji mir⁵. Iskenderovo konačno duhovno oslobođenje pomaže da sagledamo njega u cijelosti. Preobrazba koju doživljava kroz meditaciju, kroz putovanje u samog sebe podržava uspostavu empatije sa Iskenderom iako je on počinilac teškog zločina. Spisateljčin pristup ovom liku nije osuđivački, jer ona, opisujući duhovnu preobrazbu Iskendera, otkriva ljudske, humanije vrijednosti koje su cijelo vrijeme bile pritajene u njemu. Iako je Iskender ubica, spoznat ćemo da je sistem u kojem je odgojen, da su ljudi koji su učestvovali u procesu odgoja na čelu sa majkom, Iskenderovi bližnji koji su ga, pozivajući se na društvene norme i pravila nagnali na počinjenje zločina, zapravo saučesnici i da, samim time, u širem društvenom pa i moralnom smislu odgovornost za počinjeno djelo ne može snositi

⁵ Zišan mu, zapravo, na taj način otvara drugi smjer u (samo)oblikovanju identiteta shvaćenog kao proces prolaska kroz “sustav razlika”, čime se potvrđuje kaleidoskopska tj. neesencijalistička i konstruktivistička priroda sopstva; riječju, ono što jesam postajem kroz različite subjektne položaje koje zauzمام. (Pogl. Spahić 2016)

on sam. Iskender je zapravo postao žrtva patrijarhalnih zakona koji su ga na pijedestal postavili kao “lažnog” subjekta i na kraju ga osudili zbog grešaka koje je kao zatočenik tih zakona počinio.

Posmatramo li iz ovoga aspekta lik Iskendera zapazit ćemo da je i sama naslovnica romana višeslojna, da upućuje na šire i dublje dimenzije lika Iskendera. Govoreći o koricama knjige *Iskender* gdje stoji fotografija Elif Šafak prerušene u muškarca tj. Iskendera, spisateljica zaključuje: “Kako se gradi muškost? U svakom muškarcu, u njegovom odgoju uvijek postoji neka žena. Dakle, na slici muškarca stoji lik žene. Kada posmatramo na taj način, osoba na koricama knjige nisam ja. Po mom mišljenju to nije ni Iskender. Ovo je slika odbacivanja kalupa, slika o mogućnosti da se osoba postavi na mjesto nekoga drugoga. To je slika o uspostavljanju empatije, o postanku nekoga drugog.”⁶

ZAKLJUČAK

Uzmemo li u obzir sve okolnosti koje su od Iskendera stvorile ubicu, u konačnici ćemo ipak ustvrditi da je empatiju moguće uspostaviti. Problem muških rodni uloga, obrađen u romanu *Iskender*, predočava nam da su muškarci, uglavnom, krivci za žensku inferiornost, no i sami su žrtve sistema koji ih po automatizmu postavlja u superioran položaj. Ovaj problem dolazi do izražaja naročito u strogo patrijarhalnim sredinama. U takvoj sredini ni muškarcu, kao ni ženi ne ostavlja se pravo izbora. Muškarcu se nameće da bude zaštitnik i strogi čuvar žena kao “slabijih” bića. On je društveno uvjetovan da bude ono što se od njega očekuje: subjekt, apsolut, racionalan, vladajući. Svijest o vlastitoj društvenoj ulozi kao predstavnika jačeg spola muškom djetetu usađuje majka kao odgajateljica i *čuvarica tradicije*. U tom kontekstu, potrebno je uspostaviti empatiju i sa patrijarhalnim muškarcima jer postaju gotovi, unaprijed podešeni “proizvodi” okoline i okolnosti u kojima su odrastali.

⁶ <http://www.aksam.com.tr/guncel/her-erkegin-icinde-mutlaka-bir-kadin-vardir/haber-58199>

LITERATURA:

1. Bele, Tansu (1998), *Erkek Yazınında Kadın*, Kaynak Yayınları, İstanbul
2. Culler, Jonathan (2001), *Književna teorija – vrlo kratak uvod*, prevod: Filip i Marijana Hameršak, AGM, Zagreb
3. Eccles, Jacquelynne S., Janis E. Jacobs, Rena Harold (1990), "Gender role stereotypes, expectancy effects, and parents' socialization of gender differences", *Journal of Social Issues*, 46(2), 183-201.
4. Hörisch, Jochen (2007), *Teorijska apoteka*, prevod: Kiril Miladinov, Algoritam, Zagreb
5. Irzık, Sibel, Jale Parla (2011), *Kadınlar Dile Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul
6. Kristeva, Julia (2008), "O pisanju kao stranosti i nasladi", prevod: Bosiljka Brlečić, *Novi izraz – Časopis za književnu i umjetničku kritiku*, broj 40, Sarajevo
7. Mijić, Dragana (2012), *Postoji li rodna perspektiva u bajci*, Detinjstvo, god. 38, br. 1, Novi Sad.
8. Moran, Berna (1999), *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*, İletişim Yayınları, İstanbul
9. Oraić Tolić, Dubravka (2005), *Muška moderna i ženska postmoderna – rođenje virtualne kulture*, Ljevak, Zagreb
10. Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK "Preporod, Tuzla
11. Stjepanović-Zaharjevski, Dragana (2010), *Rod, identitet i razvoj*, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Niš
12. Şafak, Elif (2011), *İskender*, Doğan Kitap, İstanbul

Internet stranice dostupne januar-maj 2013.:

1. <http://www.elifsafak.us/roportajlar.asp?islem=roportaj&id=60>
2. <http://zeynepdirek.wordpress.com/2013/01/04/simone-de-beauvoir-abjeksiyon-ve-eros-etigi/>
3. <http://www.aksam.com.tr/guncel/her-erkegin-icinde-mutlaka-bir-kadin-vardir/haber-58199>
4. http://kralmagazin.aktifhaber.com/news_detail.php?id=221503

THE IMPACT OF ENVIRONMENT ON MALE GENDER ROLES IN THE NOVEL *HONOR (ISKENDER)* BY ELIF SHAFAK

Summary:

By reading novels of author Elif Shafak, we notice that the writer watched female, as well as male roles in the society and family, from a gender perspective, and tried to point out the problems of men raised in patriarchal spirit thus being imposed a certain model of thinking and behavior. Elif Shafak has especially dealt with the question of gender roles of a patriarchal man, in the novel *Honor/Iskender*. The novel abounds in male characters whose evenly behavior and identical reactions to certain situations point to a common basis of their upbringing. The protective role of a man, as well as all other gender roles determined by patriarchal norms, derive from their home. In case of a deviation, a man is considered to be a traitor of his gender or, at best, a deficient man. A man would then be ridiculed and excluded from the community. The writer creates male characters whose life paths are being followed from their childhood, and it immediately answers the questions that are raised at the end of the novel when these characters make certain decisions as adults and bear the consequences of these decisions.

Key words: gender stereotypes; gender roles; patriarchal norms; *Honor/Iskender* novel; Elif Shafak

Adresa autora

Authors' address

Edina Nurikić

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

edina.nurikic@ff.unsa.ba

Melinda Botalić

Univerzitet u Tuzli

Filozofski fakultet

melindabotalic@gmail.com

